

Lempek, Melissza Zita¹ – Tésits, Róbert²

A vidéki térségek turizmusalapú fejlesztési lehetőségei a Siklói járás példáján

Tourism-Based Development Opportunities for Rural Areas on the Example of the Siklós District

ABSZTRAKT

A vizsgálat kiemelt célja annak megválaszolása, hogy a Siklói járás városai milyen hatékonysággal képesek bevonni a környező településeket a gazdasági-idegenforgalmi vérkeringésbe, elősegítve ezzel a vidéki térségek fejlődését. Fontos célunk, hogy megismerjük az önkormányzatok és a szakmai szervezetek mellett a szolgáltatók és azok vendégkörének vidékfejlesztéssel kapcsolatos elképzeléseit, illetve az utóbbi csoport térhasználati jellegzetességeit. A célok megvalósításának kiemelt módszere az a kérdőíves vizsgálat, amelynek célcsoportja a járás összes településének polgármestere, valamint az általunk kijelölt terméktípusokba tartozó szálláshelyek vendégköre. A primer források bázisát képezi még két interjúsorozat, amelyek a szolgáltatók és a szakmai szervezetek véleményét tárják fel. Az empirikus tapasztalatok azt mutatják, hogy a tematikus utaknak kiemelkedő szerepe lehet a kevésbé frekvenciált kistelepülések turizmusának fejlesztésében. Ennek lényege a hagyományos mesterségeket, illetve a helyi termékeket bemutató helyszínek összekapcsolása egy kerékpárral bejárható túraútvonallal.

Kulcsszavak: nvidékfejlesztés, vidéki turizmus, Siklói járás, térhasználat, tematikus út

ABSTRACT

The study aims to answer the question concerning how effectively cities of the Siklós district can involve the surrounding settlements in the tourism economy, thereby promoting the development of rural areas. In addition to local governments and tourism organizations, our important goal is to understand the ideas of service providers and their guests related to rural development, as well as the space use characteristics of the latter group. The key method is the questionnaire survey, the target group of which is the mayors of all settlements in the district, as well as the guests of the accommodations belonging to the different product types. The primary sources are based on two further series of interviews, which explore the opinions of service providers and professional organizations. Empirical experience shows that thematic trips can play a prominent role in the development of the less frequented small settlements. The essence of this is to connect the places offering traditional crafts and local products by a bike route.

Keywords: rural development, rural tourism, Siklós district, space use, thematic road

¹ Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földrajz BSc, 7624 Pécs, Ifjúság útja 6., lempmeli345@gmail.com

² Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földrajzi és Földtudományi Intézet, METK, központ-igazgató, habilitált egyetemi docens, 7624 Pécs, Ifjúság útja 6., +36 72 503-602, tesits.robert@gmail.com

BEVEZETÉS

A hazai vidéki térségek számos társadalmi-gazdasági problémával küzdenek. Demográfiai helyzetük fokozatosan romlik, a vidéki társadalmak elöregednek. Ezt súlyosbítja a népesség megújulási és alkalmazkodási képességének csökkenése. A vidéki lakosság életminőségét rontja az alapvető szolgáltatások és az infrastruktúra alacsonyabb színvonala (Magyarország Kormánya, 2014).

A vidéki turizmus ezen problémákra is válaszul számos gazdasági és társadalmi hasznot képes generálni. A rurális térségekben az idegenforgalom egyik legfontosabb pozitívuma a munkahelyteremtésben nyilvánul meg, amely esetben a foglalkoztatás multiplikátor hatására is gondolni kell. Az idegenforgalom főként a vidéki kis- és középvállalkozások számára nyújt bevételi forrást, amely a helyi önkormányzatok adóbevételei révén a közszolgáltatások minőségét is emeli (Duray, 2007).

A vidék versenyképességének javítására készített fejlesztési koncepciók a mezőgazdaság és az élelmiszeripar mellett kiemelten kezelik a turizmus (többek között a falusi turizmus) fejlesztését is (Magyarország Kormánya, 2014). Az ágazatnak, amely többnyire őrzi még a kisléptékű szolgáltatások jellemzőit, nem kedvezett a gazdasági válság és a túlélésért folytatott árverseny. A problémákat súlyosbítja a szabályozási gyakorlat merevsége, illetve a fokozatos generációváltás, amely sokszor kevesebb közösségi indíttatással párosul. A termelésen alapuló hagyományos megélhetés egyre nehezebb, ezért sokszor a vidék vonzerőinek turisztikai értékesítése jelenti a bevételi források egyik új formáját (Kovács, 2016). A jelen dolgozat címében szereplő témakör vizsgálata a fentiek alapján kiemelt fontossággal bír.

A vizsgált terület – a Siklósi járás – kiválasztása több szempontból indokolt, mivel a térség egy része a dél-dunántúli régió külső periferiájához tartozik. Társadalmi-gazdasági szempontból elmaradottnak minősül, amelyben szerepe van többek között a kedvezőtlen közlekedéscsökkenés földrajzi helyzetnek, a külföldi tőke távolmaradásának, a gyenge exportképességnek, valamint a migrációs és demográfiai folyamatoknak. Klasszikus ipari nyersanyag alig található itt, az ipari termelésnek nincsenek komoly hagyományai a térségben. Ez utóbbi ágazat fejlesztése legfeljebb a mezőgazdasági feldolgozóipar támogatása révén valósítható meg.

Bár a térség turizmusára nagy hatással voltak a határon átnyúló projektek, a Horvátország közelségéből fakadó előnyöket mégsem sikerült kihasználni évtizedeken át. Számos tanulmány vizsgálja a Magyarország–Horvátország IPA Határon Átnyúló, illetve az Interreg V–A Magyarország–Horvátország Együttműködési Program stratégiai szerepét, amelyből egyértelműen látszik, hogy a turizmusfejlesztés nem tudta kihasználni maradéktalanul a határmenti térségekben rejlő lehetőségeket (Čelan, 2014, 2021).

Ugyanakkor kedvezőek a terület turisztikai adottságai; a vonzerők kiindulási alapot jelenthetnek a gyógy-, wellness- és ökoturizmus fejlesztésére. Szükséges azonban rávilágítani a szálláshely-kapacitások elaprózottságára, a minőségi turizmushoz szükséges infrastruktúra és információs rendszerek fejletlenségére (Aracsi et al., 2006; Somogyi, 2015). Ezt a megállapítást megerősítik azok a tanulmányok is, amelyek szerint az elmúlt évtizedek turisztikai fejlesztései nem érték el a keresleti oldalt. A fejlődéshez szükség lesz a helyi közösség bevonása mellett arra is, hogy a programok ténylegesen a

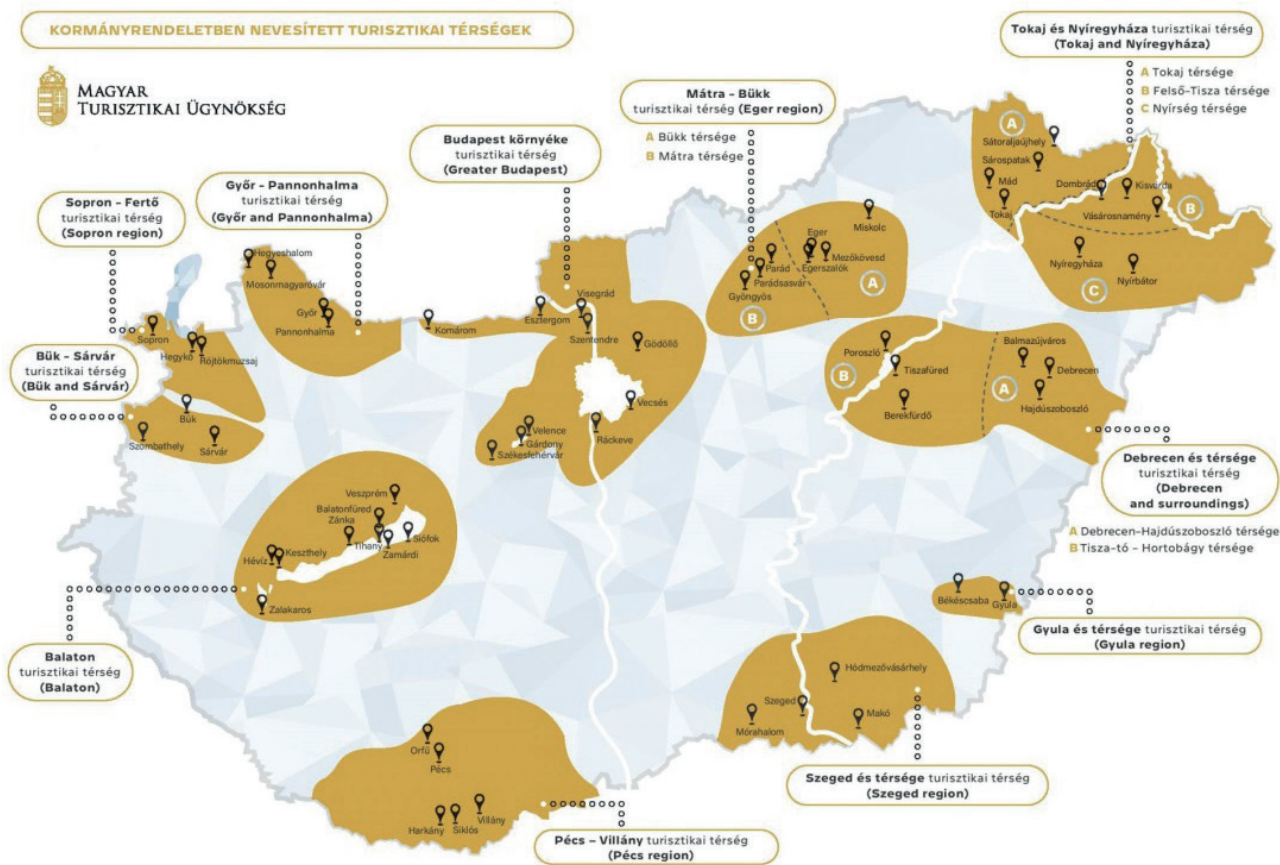
meglévő adottságokra épüljenek, így a Dráva mentén a kerékpáros és az ökoturizmus szerepe kiemelkedő (Marton et al., 2016).

Baranyában az 1000 lakosra jutó vendégek, vendégéjszakák és férőhelyek számát vizsgálva is e térség pozíciója a legerősebb. A régió az attrakciók (természeti és kulturális értékek) nagyfokú koncentrációjával jellemezhető, a turizmus így elsősorban a 2–9000 fős városokra koncentrálódik. A három városon kívül elenyésző számban található itt falusi szálláshelyek, de még a városok esetében is mindössze egyetlen település, Harkány a domináns (Aracsi et al., 2006). Az ennél kisebb községek csekély mértékben, vagy egyáltalán nem tudnak bekapcsolódni az ágazatba, hiszen hiányzik a kiszolgáló háttérinfrastruktúra. Problémát jelent továbbá a települések közötti koordináció és kommunikáció hiánya is, így a térségi rendezvényekbe (a borút közelségét és szervezettségét leszámítva) kevés falu tud bekapcsolódni. A fentiek alapján tehát a választott térség turizmus alapú fejlesztése kiemelt fontossággal bír.

A turizmus alapú vidékfejlesztés vizsgálata aktuálisnak tekinthető, hiszen a Nemzeti Fejlesztés 2030 – Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció (OFTK) területspecifikus céljai között is megfogalmazódik a vidéki térségek népességeltartó képességének növelése, valamint a térségi felzárkóztatás és gazdaságösztönzés célja – többek között a kiemelkedő táji értékű térségek táji adottságokon alapuló fejlesztése révén (Magyarország Kormánya, 2013).

Jelen dolgozat aktualitását tovább növeli, hogy a Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2030 is maradéktalanul illeszkedik az OFTK vidéki térségeket érintő céljaihoz. Ez tükröződik egyrészt a desztinációs alapra helyezett fejlesztések területi szemléletében, a térségi kapcsolatok erősítésében, az elérhetőség és a mobilitás biztosításában. A stratégia a fontos küldőpiacok szempontjából is kiemeli a vidéki desztinációkat, ennek érdekében a negatív tendenciák mögötti okok feltárását, illetve a kedvezőtlen trendek visszafordítását. Kiemeli ugyanakkor a környezeti-társadalmi-gazdasági fenntarthatóság kérdéskörét, ezáltal is hangsúlyozva a vidéki térségek fenntartható, turizmus alapú fejlesztését. Ez a szándék megjelenik többek között a gasztroturizmusban (helyi, szezonális, organikus termékek, slow food, termelői piacok, „hazavihető élmények” formájában), vagy akár a rendezvényturizmusban is, amelyben az utóbbi években egyre hangsúlyosabb a területi dekoncentráció (Magyarország Kormánya, 2013). Ugyanakkor a jelen dolgozatban vizsgált térség a Kormány által 2020 szeptemberében kijelölt 11 turisztikai térség (1. ábra) egyikének (Pécs–Villány) területén található (Magyarország Kormánya, 2020).

1. ábra: A kormány által kijelölt 11 turisztikai térség
 Figure 1. 11 tourist areas designated by the Hungarian Government

Forrás: Magyar Turisztikai Ügynökség, 2020.
 Source: Hungarian Tourism Agency, 2020.

A jelen írásmű általános célja, hogy egy konkrét járás példáján keresztül megvizsgálja, hogy az idegenforgalmilag frekvenciált városok tudják-e, és ha igen, milyen hatékonysággal képesek integrálni a térség községeit a gazdasági-idegenforgalmi vérkeringésbe, elősegítve ezzel a vidék fejlődését. Az integráció ez esetben az információcserén túl közös csomagok létrehozását és kiejánlását, valamint összehangolt marketingtevékenységet is jelent. A vidékfejlesztés és a turizmus kölcsönhatását feltáró vizsgálat ezt az általános célkitűzést az alábbi részcélokon keresztül valósítja meg.

- A tanulmány egyik rész célja, hogy a turizmusfejlesztési dokumentumok, az integrált településfejlesztési stratégiák, az OFTK és a vidékfejlesztési program segítségével feltárja az eddig megvalósult és az ezután megvalósítandó célok rendszerét, illetve azok összhangját a vendégkör igényeivel.
- A részcélok sorát bővíti a városi és községi önkormányzatok hajlandóságának és lehetőségeinek vizsgálata a turisztikai fejlesztések és együttműködések terén.
- A dolgozat vizsgálja továbbá a szakmai szervezetek (TDM) elképzeléseit a kisebb lélekszámú, a turisztikai centrumoktól távolabb eső települések idegenforgalmi integrációjával kapcsolatban.
- Egy következő célkitűzés, hogy megvizsgáljuk az egyes – szóba jöhető – turisztikai terméktípusok, szolgáltatások vendégkörének térhasználatát és vidékfejlesztéssel kapcsolatos preferenciáit.
- A tanulmány végső célja, hogy javaslatot fogalmazzon meg a vidéki térség településeinek hatékonyabb idegenforgalmi együttműködésére.

KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK

Az elmúlt évtizedekben a vidéki turizmus és a területfejlesztés kapcsolatrendszerét számos kutató vizsgálta mind szociológiai, közgazdaságtani, mind pedig geográfiai megközelítésben. Már az európai uniós csatlakozás előtt megjelent a vidéki turizmus fejlesztésében a fenntartható fejlődés igénye, azaz a vonzerők megőrzésének és a vállalkozások befektetési megtérülésének összekapcsolási szándéka (Michalkó, 2003). A vizsgálatok fontosnak tartották továbbá, hogy feltárják a gazdaság és a turizmus fejlettségének, potenciáljának vidéki térségekben megmutatkozó összefüggéseit.

E vizsgálatok hipotézise szerint a gazdagabb vidéki területek turisztikailag frekvenciáltabbak, azonban ezt az eredmények rendre cáfolják. Az idegenforgalom fejlődésére a vidéki térségekben is van lehetőség, mégpedig a humánerőforrás, illetve a helyi kezdeményezések fejlesztése révén. Ez úgy is értelmezhető, hogy a vidékfejlesztésben a vonzerőnek, a vendégfogadási hajlandóságnak és a térségi marketingnek a gazdasági faktoroknál jelentősebb szerep tulajdonítható (Szabó, 1993; Kóródi & Dudás, 2003). A vidéki turizmusfejlesztéssel foglalkozó kutatások fókuszában már az 1990-es évek második felétől láthatóvá válik az elmozdulás a termékfejlesztés felől a desztinációfejlesztés irányába. A vizsgálatok rávilágítanak a térségi jellegű termékek és a tematikus utak jelentőségére. Ez a gyakorlatban azt is jelenti, hogy piaci siker szinte csak területi márkává, földrajzi célterületté válva érhető el (Szabó, 1996; Aubert & Szabó, 2005).

Az európai uniós csatlakozást követően a vidéki turizmus fejlesztési lehetőségeit tárgyaló vizsgálatokban egyre hangsúlyosabban került elő a fenntarthatóság kérdésköre. A tanulmányok feltárják többek között a turizmus gazdasági, társadalmi és környezeti hatásait, ezek összefüggésrendszerét, illetve javaslatot fogalmaznak meg a negatív hatások minimalizálására. Felhívják a figyelmet a lokális erőforrások, a szubszidiaritás, az integrált szemlélet, valamint a lokális döntések fontosságára, a helyi közösségek értékteremtő tevékenységére (Duray, 2007; Csapó, 2013).

Az uniós tagság első éveiben a vidékfejlesztési operatív programokhoz számos alapozó tanulmány készült, amelyek a vidéki térségek versenyképességének turisztikai összefüggéseire fókuszáltak. Ennek statisztikai mérésére a kutatók komplex idegenforgalmi hatásmutatót is kidolgoztak, amely három dimenzióban számszerűsítette a gazdasági, a környezeti és a társadalmi faktorokat. Az eredmények rámutatnak arra, hogy a második támogatási ciklus (2007–2013) végére a kistérségek közel kétharmada esetében történt növekedés. A hatásmutató segítségével megtörtént továbbá e kistérségek klaszter szerinti besorolása is. Míg a balatoni régió vizsgált kistérségeit érett desztinációknak minősítik, addig a jelen dolgozat vizsgálati területét lefedő, az attrakciók koncentrációjával (gyógy-, wellness- és borturizmus) jellemezhető siklósi kistérséget a közepesen, illetve az alacsonyan telített idegenforgalmi célterületek közé sorolják (Varga–Nagy, 2007).

Ebbe a vizsgálati vonalba illeszthetők Kóródi (2006) doktori értekezésében szereplő eredmények, amelyben a szerző a vidéki turizmusfejlesztést befolyásoló tényezőket rendszerezi. Ezek a vizsgálatok megerősítik a fentebb leírtakat, miszerint a vidéki turizmus elsődleges szerepe a társadalmi erőforrások mozgósítása, amelynek révén innovatív irányban változhat a lakosság szemlélete. A vidéki kistérségek jellemző terméktípusai a termál-, kastély-, gasztró-, lovas és ökoturizmus, amelyek integrált fejlesztésének alapjait a desztinációmenedzsment teremti meg. Az elemzések a fejlesztés fázisai

kapcsán egy olyan sorrendet javasolnak, amelyben a vonzerőfejlesztést követi a fogadóképesség, majd a termékfejlesztés, ezekre épül az élménymenedzselés, végül a desztinációmá케팅.

Az EU-tagsággal egyre nagyobb lendületet vett a hazai falusi turizmus fejlesztése. Ennélfogva a vizsgálatok is célul tűzték ki az ágazat karakterének, jellegének és trendjeinek feltárását. A jelenség vidéki beágyazottságát mennyiségi (időtartam, hozadék) és minőségi mutatók (szolgáltatások, kapcsolatrendszerek, generációváltás) tükrében vizsgálják. A tanulmányok arra a következtetésre jutnak, hogy a falusi vendégfogadás piaci versenyhelyzetbe került, amelyben a kis kapacitású vállalkozások számára korábban nehezebben voltak elérhetőek a fejlesztési források. Mára ez a LEADER-pályázatok révén változott, a vállalkozói kedv hiánya sokkal inkább akadályozza a vidéki turizmus fejlődését. Fontos megállapítás továbbá, hogy a hazai falusi turizmus sem a kínálat tartalmában, sem a szereplők karakterében nem állított fel egyöntetű rendszert, amely a fejlesztést hátráltathatja (Kovács, 2015).

A 20. század folyamán több olyan időszak is volt, amely a vidék számára gazdasági kihívást jelentett (legutóbb a 2008–2013-as gazdasági válság), ezekből a vidéki családok egy része a turizmus révén próbált kilábalni (Kovács, 2016). Többek között ez is ráirányította a kutatók figyelmét a falusi turizmus problémáira, jellegzetességeire és fejlesztési lehetőségeire. A vizsgálatok feltárják a falusi vendéglátók társadalmi jellemzői mellett a vendégfogadás vonzerejét, különlegességét biztosító tényezőket és gazdasági hozadékát. A tanulmányok arra a következtetésre jutnak, hogy a falusi turizmus máig megtartotta a kisléptékű, családi szolgáltatások jellemzőit, azonban a piaci változások és a támogatási preferenciák már átalakulásra kényszerítik őket. Ezek tükröződnek a fokozatos generációváltásban, valamint új, az EU-s forrásokra alapozó, üzleti megfontolásokra építő vendéglátók megjelenésében. (Kovács, 2016).

MÓDSZEREK

A szakirodalmi másodelemzésen túl a vizsgálat fontos módszertani eleme a turizmusfejlesztéshez és a vizsgált térség fejlesztéséhez kapcsolódó dokumentumok, stratégiai programok összehasonlító elemzése volt. Az Országos Fejlesztési és Területfejlesztési koncepció (OFTK), a Vidékfejlesztési Program, illetve a Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia segítséget nyújtottak a turizmus alapú vidékfejlesztés jelenének, jövőjének, problémáinak és lehetőségeinek pontosabb feltérképezéséhez és a vizsgálat relevanciájának meghatározásához. A vizsgálati célterület kijelölésének indoklásához, idegenforgalmi problémáinak feltárásához a kistérségi területfejlesztési program, valamint a járás három városának integrált településfejlesztési stratégiája nyújtott segítséget.

A következő módszertani fázis az empirián belül a kérdőíves vizsgálat megtervezése és végrehajtása volt. Az első célcsoportot a járás 53 településének polgármesterei alkotják, így a teljes populáció lekérdezésére lehetőség nyílt. A kérdőív főbb kérdéscsoportjai rákérdeztek a település idegenforgalmi erősségeire és gyengeségeire, valamint lehetőségeire és veszélyeire. További kérdések érintették az eddigi turisztikai fejlesztések, programok sikerességének, illetve sikertelenségének okait. Újabb kérdéscsoport világított rá a területi együttműködések irányában mutatott hajlandóságra, lehetőségekre és akadályozó tényezőkre.

A következő célcsoportot az egyes (vidéki turizmushoz kapcsolódó) terméktípusok vendégköre adta. A kiválasztott öt terméktípus a falusi, a bor- és gasztro-, a lovas, az öko-, valamint a gyógy- és wellnessturizmus. Az egyes terméktípusokhoz tartozó szolgáltatók ugyanebben a sorrendben: a villánykövesdi Flórián Vendégház, a diósvizslói Csicseri Vendégház, a villányi Crocus Gere Bor Hotel – Resort & Wine Spa, a siklósi Apró Patak Lovas Sport Egyesület, a szaporcai Ős-Dráva Látogatóközpont, valamint a Thermal Hotel Harkány. A szolgáltatók kiválasztása során törekedtünk arra, hogy a járás nagyobb és kisebb lélekszámú, társadalmi-gazdasági szempontból fejlettebb és hátrányosabb helyzetű települései egyaránt képviseltessék magukat.

A vendégkör lekérdezése egyszerű véletlen mintavétellel történt. A kérdőívek a szociodemográfiai alapadatokon túl rákérdeznek a látogatók szabadidő-eltöltési és utazási szokásaira, valamint a turisztikai terméktípusokkal kapcsolatos igényeire, fejlesztési preferenciáira. A vendégkört érintően 120 kérdőív (terméktípusonként 20–20 db, a területi szempontokat figyelembe véve a falusi turizmushoz kapcsolódó szálláshelyeken 40 db) kitöltésére került sor. Nem törekedtünk a terméktípusok szerinti súlyozásra, piaci részesedés szerinti reprezentativitásra, mivel a célunk a területi egyenlőtlenségek feltárása volt. A kérdőíves vizsgálatban résztvevő vendégkör közel fele Pest és Baranya megyei állandó lakóhellyel rendelkezik. További egyötödük a Közép-Dunántúlról származott. Kisebb részben érkeztek kitöltők Észak-Magyarországról (Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád), illetve az Alföldről (Békés, Hajdú-Bihar megye).

Terméktípusonként lakóhely alapján is jelentős különbségek mutatkoznak. Míg a borturizmusban érdekelték döntően Pest megyéből és a Közép-Dunántúlról, addig az ökoturisztikai szolgáltatásokat igénybe vevők nagyobb hányada (egyharmada) inkább közelebről, Baranya megyéből érkezett. A klasszikus falusi vendégfogadásban érintettek lakóhelye főként a Nyugat- és a Közép-Dunántúl.

A megkérdezettek nemi megoszlásában nem mutatható ki jelentős különbség (55–45% a férfiak javára), mivel a szálláshelyekre elsősorban párok érkeztek. Erre utal a családi állapotuk is, hiszen a kitöltők több mint 80%-a házas vagy párkapcsolatban él.

A megkérdezettek átlagéletkora 40 év, amely azonban desztinációnként kismértékű eltérést mutat. A borturizmusban érintettek az átlag alatti, míg az ökoturizmusban, illetve falusi vendéglátásban érdekelték átlag feletti életkorral jellemezhetők.

Az összes megkérdezett vendég több mint a fele felsőfokú végzettséggel, míg a negyedük érettségivel rendelkezik. A fennmaradó 22%-nak szakmunkás vagy általános iskolai végzettséget igazoló bizonyítványuk van. Közel háromnegyedük (saját bevallásuk szerint) beszél valamilyen idegen nyelvet, amely főként angol és német. Ezen túlmenően az olasz, a spanyol és a francia nyelvtudásra találtunk még példát.

Fontos strukturális jellemzője még a kérdőívet kitöltőknek a foglalkoztatási és jövedelmi helyzetük. Háromnegyedük alkalmazottként dolgozik, 16%-uk vállalkozó és mindössze 10%-uk inaktív (gazdaságilag inaktív vagy nyugdíjas). Jövedelmi helyzetük alapján több mint egyötödük a nettó 251–300 ezer forintig terjedő kategóriába tartozik. Ez megfelel a teljes munkaidőben alkalmazásban állók kedvezményes nélküli nettó 2020. IV. negyedévi átlagkeresetének (KSH, 2021). Közel ugyanennyien keresnek 151–200 ezer forintot havonta. A megkérdezettek 13%-a nettó 100 ezer forintnál is alacso-

nyabb jövedelemmel rendelkezik. A jövedelmi adatok terméktípusonként azonban területi eltérést mutatnak. A Villányban megszálló vendégek jóval a nettó átlagkereset fölötti kategóriát képviselik.

Az empirikus vizsgálat utolsó fázisa az interjúk elkészítése volt. Az interjúalanyok első csoportját a fentebb már említett, terméktípusonként kiválasztott szálláshely-szolgáltatók (5 fő) jelentették (tulajdonosok és igazgatók). A velük folytatott félig strukturált interjúk fő célja, hogy felmérjék az együttműködési és fejlesztési lehetőségeket. Az interjúk célcsoportját bővítették továbbá a három város polgármesterei, akiktől pontosítást kértünk a települések közötti, valamint az önkormányzatok és a szolgáltatók közötti együttműködések fejlesztési lehetőségeivel kapcsolatban. Interjút készítettünk továbbá a Harkányi Turisztikai Egyesület (TDM-szervezet), a Villány–Siklós Borút Egyesület, illetve a Siklói Turisztikai Egyesület tisztségviselőivel. *A félig strukturált interjú vizsgálja a versenyképes turisztikai desztinációk kialakítási, a vendégéjszakák számának növelési, a fenntartható vidéki turizmus színvonal-fejlesztési, az érintett szereplők közötti együttműködési, valamint a centrumoktól távol eső települések idegenforgalmi integrációs lehetőségeit. Az interjú végén javaslatot kaptunk a vizsgált térséget érintő potenciális tematikus utak megtervezésére.*

EREDMÉNYEK

A szolgáltatók szerepe a turisztikai fejlesztésekben

A járás fejlettebb, keleti településeinek integrációs lehetőségei

A vidéki települések közül a járás keleti részén, Villány közelében elhelyezkedők ígérnek a legtöbb fejlődési lehetőséget. A pincesorok, a letisztult, rendezett faluképek, a parkok, illetve Villány közelsége, megfelelő reklámtevékenységgel együtt (online hirdetések), folyamatos teltházat biztosít. A települések egy részén mind a vonalas infrastruktúra, mind pedig a közlekedés megfelelő; fejlesztések is folyamatosan zajlanak (turistaútvonalak kialakítása, kultúrházak felújítása). A környék gazdag programkínálata (disznóvágások, Ördögkatlan Fesztivál, SVÉT: Stílusos Vidéki Éttermiség, Kenyér illata) egész évre kiterjedő vonzerőt nyújt.

A szállásadókkal készített interjúk eredményeiből jól kitűnik, hogy a települések többi szolgáltatójával, illetve az önkormányzattal, esetlegesen a falumenedzserrel való folyamatos együttműködés hatékonyabbá teszi a vendégfogadást. A településen belüli közös kezdeményezések azonban – véleményük szerint – markánsan még nem rajzolódnak ki. A szolgáltatók többsége él a Kisfaludy-pályázat nyújtotta lehetőségekkel, amelynek célja (főként a nyílászárók, a tetők, a bútorzat cseréje, valamint a napelemes rendszerek telepítése révén) a panziók korszerűsítése és az energiahatékonyság növelése.

A térség kisebb települései turisztikai integrációjának egyik záloga a helyi (elsősorban mesterségekhez, foglalkozásokhoz kapcsolódó) autentikus programok kidolgozása és megvalósítása, valamint a fesztiválokba történő bekapcsolódás lehet. Ennek egyik iránya a gasztronómiai színpaltok, helyi termelők alapanyagaira építő kulináris műhelyek kialakítása, hiszen az ezekhez kapcsolódó kulturális programokkal a borvidék kínálata bővíthet. Ennek egyik előfeltétele és a közeljövő fontos fejlesztése a kerékpárút kiépítése és meghosszabbítása, amely fizikai értelemben is összekapcsolja az aktív pihenésre vágyó vendégeket a szolgáltatókkal.

Természetesen Villány, amely tartózkodási időben ugyan nem, de a vendégek száma tekintetében magasan kiemelkedik a többi település közül, fontos kiindulópont is lehet a környező települések megismerése szempontjából. A borhotelek szinte minden fontos szolgáltatást képesek nyújtani (wellness, pincetúra, borvacsora, úszás), azonban a vendégek rövidebb tartózkodási ideje behatárolja a lehetőségeket. A kihasználtság egy városszéli fürdőkomplexummal mégis tovább növelhető.

A járvány utáni időszak a korábbi tendenciákat némileg felülírta, a hotelek felkészültek a vendégek hosszabb időre szóló foglalásaira. A környék első körben történő megismerésére alkalmasak a technika vívmányait kihasználó VR-szemüvegek, amelyeket interaktív borkóstolóval egészíthetnek ki. A szolgáltatók ugyanakkor a kb. 20 km-es körzetre kiterjedő kerékpáros (esetleg villanymotoros kerékpáros) programokban látják a vidék fokozottabb bevonásának a lehetőségét. Ennek során az idelátogatók a hagyományos mesterségek (kovácsműhely, vízimalom, kékfestő, gyertyaöntő, kalácskészítő, pálinkafőző) megismerésével színesítik a programot. A helyi lakosság aktív bevonása, az életminőségüket javító előnyök tudatosításával, előfeltétele e programok sikerének. Összességében tehát elmondható, hogy a térség települései rendelkeznek olyan kulturális, illetve gasztronómiai értékekkel, amelyekre kerékpárral bejárható tematikus utakat lehetne létesíteni.

A járás fejletlenebb, Dráva-menti és nyugati települései

A térség turisztikai infra- és szuprastruktúrája fejletlen, településenként két-három kiadó ház található itt. A falunapok mellett programot szeptember elején a Bököz Fesztivál kínál Szaporca, Kémes, Tésenfő és Drávacséhi együttműködésével. Céljuk a hagyományörzés és -teremtés révén a kulturális és ökoturizmus fejlesztése.

Az interjúk eredményeiből jól látható, hogy az ökoturisztikai szolgáltatók (Ős-Dráva Látogatóközpont) önkormányzati kapcsolatai kifejezetten jók, a kölcsönös előnyökre és segítségnyújtásra épülnek. A térségbe látogatók nem itt töltik az éjszakát; általában Harkány, Siklós vagy Villány szálláshelyeit veszik igénybe. A programok és a szálláshelyek hiánya azonban összességében rányomja a bélyegét a térség idegenforgalmára. A szálláshelyadók véleménye szerint egy kelet-nyugati irányú kerékpárút, valamint a Dráva töltésének aszfaltozása elősegítené a térség kerékpáros turizmusának fellendülését.

A Kísszentmárton déli részén található majlátpusztai tanösvényhez kapcsolódó diákcsere keretében természetismereti programokat tartanak, amelyek szervesen csatlakoznak az Ős-Dráva Látogatóközpont programjaihoz. Maga a látogatóközpont az Ormánság természeti értékeit ismerteti meg a tanösvények, a major és egy interaktív kiállítás segítségével. A szakvezetés mellett biztosít továbbá sport- és szállítóeszközöket, illetve egyedi igényekre épülő programokat (odlk.hu). Az itt megvalósuló fejlesztések (a tanösvény járhatóvá tétele) a jövőben segíthetik a vezetett túrák népszerűbbé tételét. Az interjúból következik, hogy a látogatóközpontban talán a büfé hiánya az, amely jelenleg kielégítetlen igényt mutat.

Az egyes településeken található horgásztavak kiszolgáló infrastruktúrájának fejlesztése lehetővé tenné az odalátogatók saját szervezésű szabadtéri programjainak megvalósulását. A jövőben a térségben több település is felfűzhető lenne olyan, kerékpárral bejárható túraútvonalra, amely – akár Révfalu vagy Felsőszentmárton példáján, mobiltelefonra letölthető mobilapplikáció segítségével – a Dráva menti látnivalókat mutatná be.

A Drávától távolabb fekvő kistelepülések egy részében a műemlékek leromlott állapota, a programok hiánya, a helyiek kevésbé befogadó attitűdje, egyes önkormányzatok érdektelensége, a közösség vagy éppen az együttműködések hiánya nehezíti leginkább a helyzetet. Bár a legtöbb településen megtörtént a buszmegállók, a parkolók és a köztéri padok felújítása, a szálláshely-szolgáltatók egy része a pályázati adminisztrációs terhek elrettentő ereje miatt nem tervez fejlesztést.

Pedig a szálláshelyeken az energiahatékonyság mellett a vendégek komfortérzete is nőhet a pályázati úton megvalósuló fejlesztések révén (bútorok, háztartási gépek stb.). A szolgáltatók véleményéből következik, hogy a közösségi helyek létrehozásával, a templomok, műemlékek felújításával, kerékpárkölsönzés lehetőségének kialakításával, borászokkal és termelőkkel együttműködve lehetne eredményt elérni. A helyi termelőket, a panziósokat, a hagyományos mesterségeket bemutató helyszíneket fel lehetne fűzni egy kerékpárral is bejárható túraútvonalra, ahol a szolgáltatások igénybevételeből a helyieknek jövedelme származhatna.

A vendégkör térhasználata és vidékfejlesztéssel kapcsolatos preferenciái

A desztinációk tudatos és hosszú távú tervezésének, a célterületek termékfejlesztésének alapja az odaérkező turisták térhasználatának ismerete (Horváth, Magyar-Papp & Pálfi, 2016).

A megkérdezett vendégkör általános utazási szokásaira jellemző, hogy több mint 50%-uk évente többször utazik, és mindössze egyharmaduk tervez kizárólag egyetlen utazást. Az évente többször utazók között felülreprezentáltak a Villányban megszálló vendégek. A fent említett látogatások közel fele irányul belföldre és külföldre egyaránt, míg 51%-uk csak hazai desztinációkat céloz meg. Az utazások döntő többsége rekreációs céllal valósul meg. Fontossági sorrendben a következő kategória a rokonlátogatás, és mindössze egyötödük a munkavállalási célú utazás.

Az egyes terméktípusok vendégköre közötti különbség legmarkánsabban a borturizmusban érdekelték esetében mutatkozik meg., Náluk egyértelműen a rekreációs célú utazások dominálnak. Az ökoturisztikai szolgáltatást igénybe vevőknél a rokonlátogatási cél jelenik meg hangsúlyosabban. Az egyes desztinációkhoz köthető átlagos utazási időtartamok nem térnek el jelentősen egymástól. Éves szinten mind a rokonlátogatáshoz, mind a rekreációs, illetve a munkavállalási célú utazásokhoz átlagosan 12–15 nap kapcsolható.

A jelen felmérésben érintett utazás jellegzetességei közé tartozik, hogy a kérdőívet kitöltők minimális hányada érkezett csak egyedül vagy barátokkal. Az idelátogatók fele családjával, 30%-a társával, illetve 10–10%-a baráttal és egyedül látogatott ide. A családjukkal érkezők magas aránya optimizmusra ad okot annak fényében, hogy esély mutatkozik a térségben a kevésbé frekvenciált települések idegenforgalmi integrációjára. Természetesen ennek további feltétele lesz a vizsgált szálláshelyeken tartózkodás hosszabb időtartama is.

A szálláshelyen eltöltött átlagos éjszakák száma öt, ugyanakkor ez az érték jelentős területi eltéréseket mutat. A borturizmusban érintettek villányi tartózkodása ennek az átlagértéknek a fele, míg a klasszikus falusi turizmusban érdekelték hasonló értéke átlag körüli. Az ökoturisztikai terméktípus esetében ez az érték az átlagot csekély mértékben meghaladó. Ez arra enged következtetni, hogy

a térség kisebb településeinek megismertetésére ez utóbbi két célcsoport esetében lesz számottevő lehetőség. Bár az igazsághoz hozzátartozik az is, hogy a 2020-ban megjelenő COVID-járvány első hullámának lefutását követően a Villányban töltött éjszakák száma is számottevő növekedést mutatott. Ahogy a módszertani részben erre már utaltunk, a kérdőíveket kitöltők szálláshelyei a három város mellett Diószvizlő, illetve Szaporca.

A szálláshely típusa Villány és Siklós esetében egyértelműen a magasabb kategóriát képviselő szálloda, míg Harkányban a háromcsillagos minősítéssel rendelkező szálláshelyeken túl jellemző volt az üdülő, a panzió, a nyaraló és a vendégház is. A Diószvizlón megszálló, a vizsgálatban résztvevő vendégek kizárólagos szálláshelye vendégház volt. A szálláshely kiválasztásában előzetesen fontos információs forrásnak minősült (mintegy 50%-ban) az internet (az adott település honlapja, mobilapplikáció, szakmai szervezet honlapja), de ettől elmaradó értékben megemlítendő még a saját tapasztalat, valamint a barátok, ismerősök véleménye is. Ennek a később kidolgozandó szolgáltatáscsomagok vagy tematikus utak népszerűsítési lehetőségei kapcsán a jövőben jelentősége lehet.

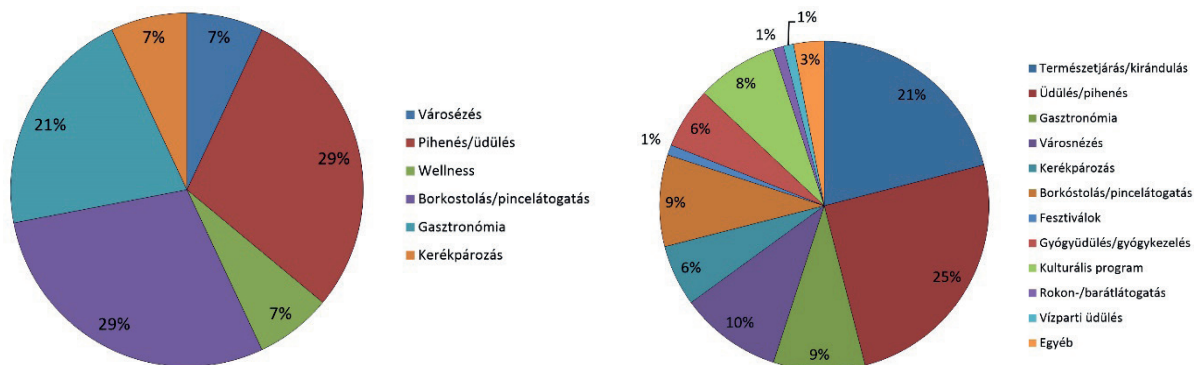
Ugyanezek az arányok jellemzőek a meglátogatni kívánt településről előzetesen szerzett információk kapcsán. Ezekhez képest szignifikáns különbség mutatkozott a településekről az ott-tartózkodás alatt szerzett/szerezhető információ forrásai vonatkozásában. Ez utóbbi esetben hangsúlyosabb a szállásadók és a prospektusok népszerűsítő szerepe. Ez újfent a szolgáltatások értékesíthetősége szempontjából ad fontos információt.

A térségbe érkező, vizsgálatba bevont vendégek döntő többsége saját személygépjárművel érkezett. Egyedül az ökoturisztikai célpontot meglátogatók esetében volt példa az autóbuszra és/vagy a vonatra. Az ott-tartózkodás ideje alatt azonban mind a kerékpár, mind az autóbusz, de még a víziközeledési eszközök igénybevételének lehetősége is felmerült. Ezek azonban erősen köthetők bizonyos terméktípushoz, illetve szoros kapcsolatban állnak az ott-tartózkodás időtartamával is.

Az egy-két éjszakára Villányba érkező vendégek elenyésző arányban vettek igénybe közlekedési eszközt a szálláshelyen kívüli települések megismerése érdekében. Ezt jól szemlélteti a látogatás célja és a vendégek térhasználatja is. A Villányba érkezők elsősorban rekreációs, wellness, illetve gasztronómiai élményeket kerestek. Ezzel szemben az ökoturisztikai célpontot meglátogatók motivációi kiegészülnek a természetjárással, az egészségügyi szolgáltatások igénybevételével, illetve a kulturális élmények keresésével is. A klasszikus falusi turizmusban érintett vendégek esetében kiemelt szerepet kapott még a fentiekén túl a városnézés és a vízparti pihenés. Míg a Villányban megszállók motivációi relatíve egysíkúak, addig a térség többi, fontosabb fogadóhelyén éjszakát eltöltő vendégek céljai komplexebbek (2. ábra).

2. ábra: Az utazás fő céljának megoszlása Villányban (a) és a többi vizsgált településen (b) megszálló vendégek között

Figure 2. Distribution of the main purpose of the trip in Villány (a) and the other examined settlements (b)

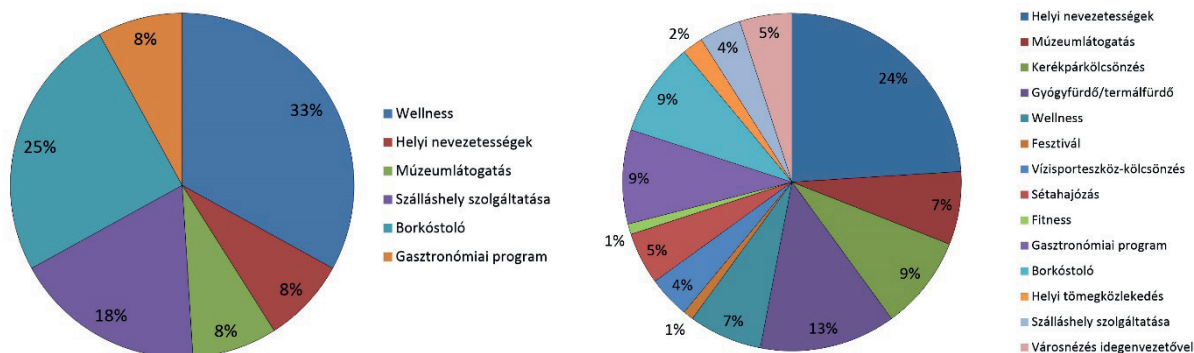

Forrás: saját felmérés
Source: own survey

Az igénybe vett szolgáltatások spektruma is követi a fentebb már elemzett területi dichotómiát. Míg a Villányban megszálló vendégek a gasztronómiai és wellness-szolgáltatások mellett a helyi nevezetességeket látogatják, addig a térség többi településén éjszakázók igényei szélesebb skálán mozognak (múzeumlátogatás, kerékpár- és vízisporteszköz-kölcsönzés, gyógyfürdő, fesztivál, séta-hajó, fitness, tömegközlekedés stb.).

Az előbbieket az említett szolgáltatásokat döntően a szálláshely településén veszik igénybe, míg az utóbbiak más települések szolgáltatásaira is mutatnak igényt. Ez megint az utazási motivációkkal, illetve az utazás időtartamával áll szoros összefüggésben. Mindez a tematikus utak tervezésénél, vonalvezetésénél fontos szempont lehet, amely elsősorban a térség nyugati területeire irányítja a figyelmet. Ezek a szolgáltatási-területi fókuszok szinte kivétel nélkül megegyeznek a vendégek előzetes terveivel (3. ábra).

3. ábra: A turisztikai szolgáltatások igénybevételének megoszlása a Villányban (a) és a többi vizsgált településen (b) megszálló vendégek között
Figure 3. Distribution of the use of tourist services among the guests staying in Villány (a) and the other examined settlements (b)

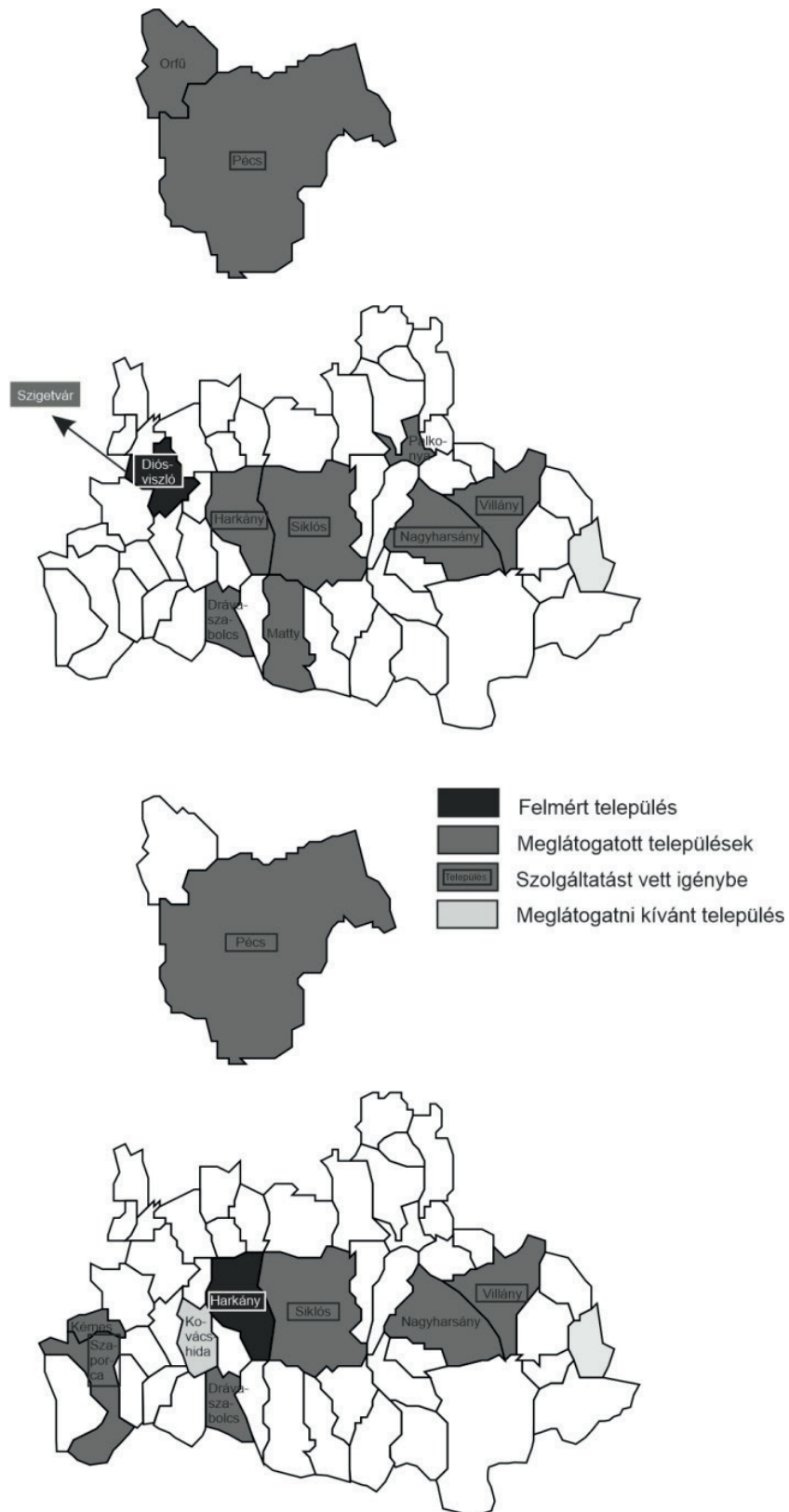
Forrás: saját felmérés
Source: own survey

Míg a teljes vendégkör egészét érintő térhasználat kelet-nyugati irányban több mint egy tucat települést fed le, addig a szálláshely településének földrajzi elhelyezkedésétől, illetve a jellemző terméktípustól függően jelentős területi differenciák mutatkoznak.

A legkiterjedtebb térhasználat a járás nyugati településein megszálló vendégek jellemezhető (Diósviszló, Szaporca), hiszen ők a megyeszékhely, esetleg Orfű mellett meglátogatják a járás három városát, illetve az idegenforgalmi szempontból frekvenciátaltabb Villánykövesdet, Drávaszabolcsot, valamint Nagyharsányt is. A térhasználat csökkenő intenzitása szempontjából a következő kategóriát a Harkányban megszálló vendégek jelentik, akik a kijelölt három település mellett a szoborpark miatt Nagyharsányt, továbbá az Ős-Dráva Látogatóközpont által érintett Szaporcát is előszeretettel látogatják. A legvisszafogottabb térhasználat a Villányban megszálló vendégkör jellemezhető, amely nyugati irányban maximum Siklósig, északnyugati irányban pedig Palkonyáig látogat el. A szolgáltatások igénybevétele még ennél is szűkebb településkörre koncentrálódik, amelyekből jelenleg szinte teljes mértékben kimaradnak a szálláshelyen kívüli kisebb települések. A Villányban megszálló vendégek térhasználat nem csak azért „visszafogott”, mert helyben megtalálják a gasztronómiai igényeiket kielégítő szolgáltatásokat, hanem azért is, mert az itt eltöltött rövid idő nem teszi lehetővé más települések meglátogatását.

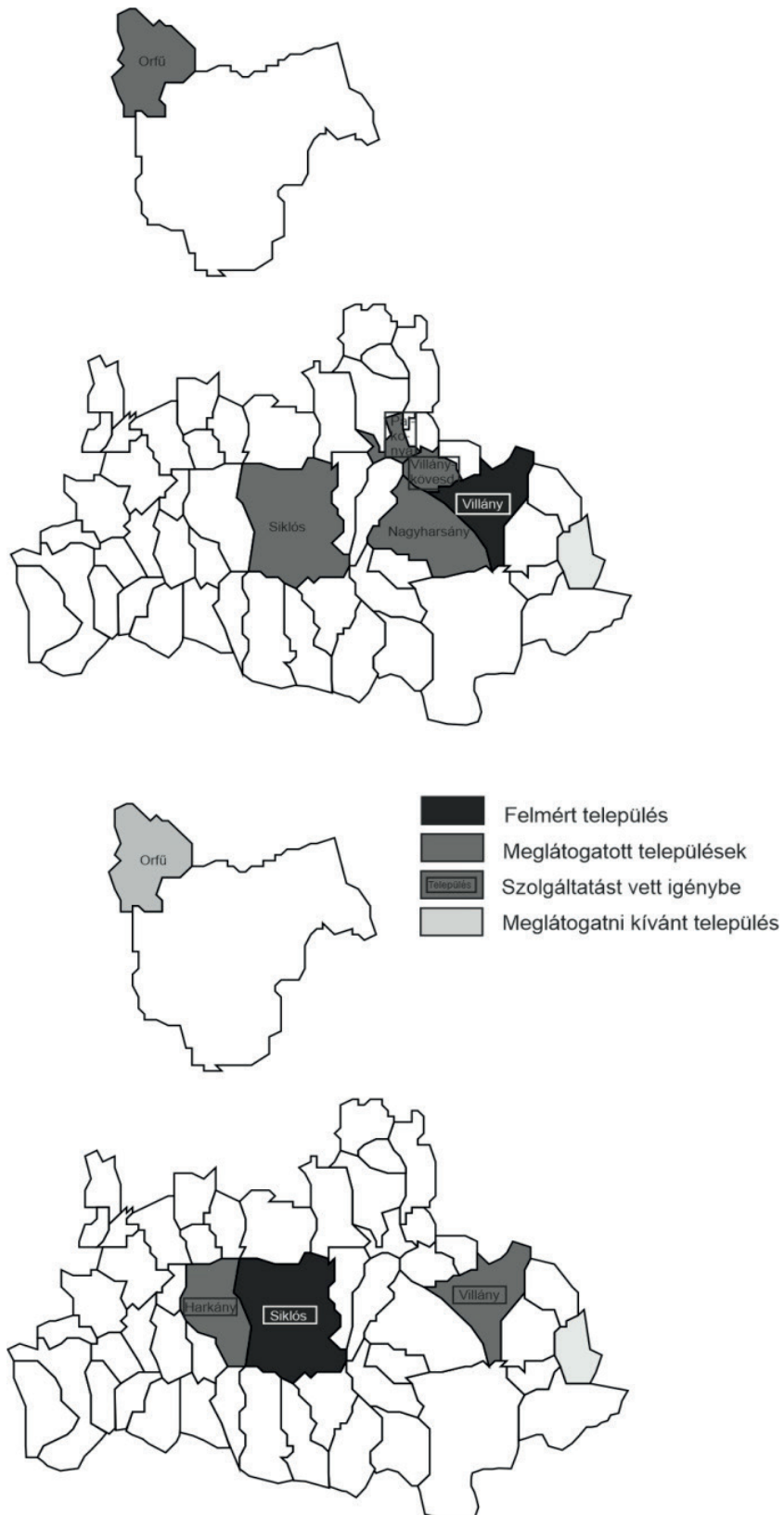
A realizált térhasználaton túlmenően felmerült azon települések köre, amelyeket a vendégek az ott-tartózkodásuk során meg kívánnak látogatni. A borturizmusban érdekeltek nem említettek ilyen települést, ugyanakkor a többi terméktípushoz kapcsolható vendégkör a környező kisebb falvak mellett megnevezte még Pécsét, Szigetvárt, illetve a Mecsek kisebb, de nevezetesebb településeit is (Abaliget, Óbánya, Orfű). A tervezett látogatással fő céljuk a természeti környezet szépségeinek felfedezése (túrázás, kerékpározás, barlanglátogatás, helyi nevezetességek). Ezért a jövőben fontos fejlesztési feladat lehet ezen érintetlen településekben a vendégek igényeihez igazodó szolgáltatási lehetőségek felkutatása és a vendégkörrel való megismertetése (4–6. ábra).

4. ábra: A Diósvizlóra (a) és Harkányba (b) érkező, vizsgálatba bevont vendégek (20–20 fő) térhasználatát
 Figure 4. Space use of guests (20–20 people) arriving in Diósvizló (a) and Harkány (b)

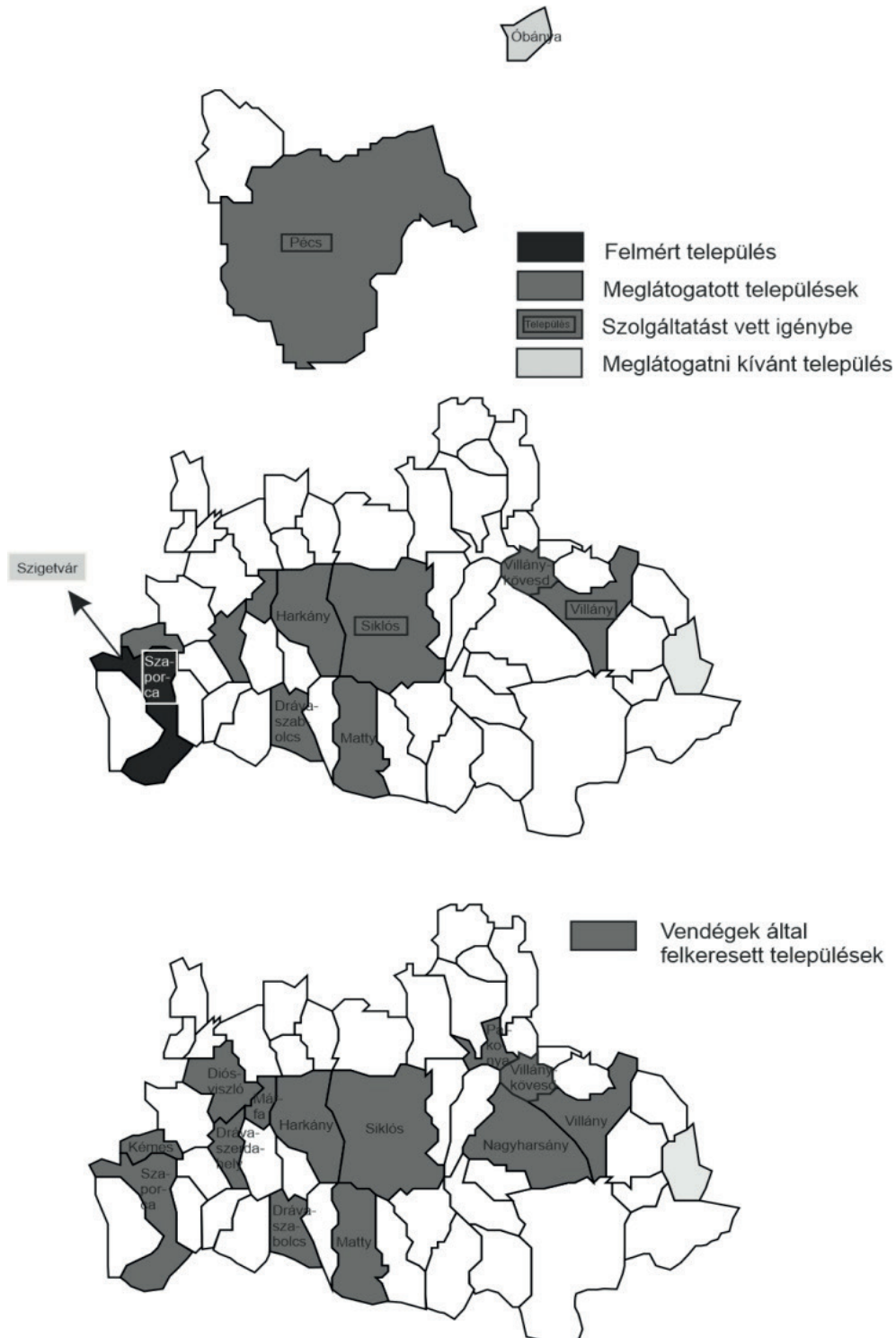
Forrás: saját felmérés alapján saját szerkesztés
 Source: own editing based on own survey

5. ábra: A Villányba (a) és Siklóásra (b) érkező, vizsgálatba bevont vendégek (20–20 fő) térhasználata
Figure 5. Space use of guests (20–20 people) arriving in Villány (a) and Siklós (b)

Forrás: saját felmérés alapján saját szerkesztés
Source: own editing based on own survey

6. ábra: A Szaporcára érkező, vizsgálatba bevont vendégek (20–20 fő) térhasználata (a), illetve a járás egészét érintő összes térhasználat (b)
 Figure 6: Space use of guests (20–20 people) arriving in Szaporca (a), and total space use affecting the whole district (b)

Forrás: saját felmérés alapján saját szerkesztés
 Source: own editing based on own survey

A vendégkör a térség fejlesztésének legfontosabb feladatait a közlekedésfejlesztésben, az úthálózat korszerűsítésében látja. Ez természetesen érinti a bicikliutak bővítését, a meglévők fejlesztését és a tömegközlekedés korszerűsítését is. A megkérdezettek szerint a további fejlesztések iránya a tema-

tikus utak kialakítása, a szabadtéri programlehetőségek bővítése és a műemlékmegóvás. Hasonlóan fontosnak ítélik meg a kevésbé frekventált kistelepülések bevonását, a falusi turizmus fejlesztését, a marketinget és a humán infrastruktúra fejlesztését. A humánerőforrás-fejlesztés fő iránya a vendéglátóhelyek és a szállodák személyzetének idegen nyelvi képzése lehet. A marketing kapcsán kiemelik még az internet révén megszerezhető információk bővítését és a térségi desztinációmenedzsment korszerűsítését. Ezt követi a sorban a szolgáltatások fejlesztése, a látnivalók felújítása és a szálláshelyek minőségének javítása. A vendégkör számára legkisebb relevanciával bíró fejlesztési terület a szálláshelybővítés volt.

Az önkormányzatok lehetőségei a turisztikai fejlesztésekben

A régió külső periferiáján elhelyezkedő települések többsége társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott. A települések több mint háromnegyede a 100–500 fő közötti lakosságszám-kategóriába tartozó aprófalu. Az önkormányzati kérdőívek alapján a járás hátrányos helyzetű, kis lélekszámú településeinek erősségei közé sorolható a városok közelségén túl, a természeti környezet, a borkultúra, illetve jó néhány kultúrtörténeti és építészeti emlék. Ugyanakkor, a polgármesterek idegenforgalmi szempontból a fejlődést hátráltató tényezők sorában említették a kedvezőtlen fizikai és humán infrastruktúrát, az idegenforgalmi látványosságok és a hatékony desztinációmenedzsment hiányát, amelyek okán stagnáló vagy csökkenő vendégszámokkal találkozhatunk.

Azok a kedvező adottságú, elsősorban a járás keleti térségében elhelyezkedő települések, amelyek vendégszáma nő, többnyire a megfelelő, jól menedzselte szálláshelyek kínálatának, a természeti adottságokra épülő infrastruktúra-fejlesztésnek, illetve komolyabb érdeklődésre számot tartó fesztiváloknak köszönhetik e tendenciát. Azon települések esetében, ahol a vendégszám csökken vagy stagnál, a polgármesterek az ezirányú változást a vonzerők hiányával vagy a meglévő látnivalók állagának leromlásával hozták összefüggésbe.

A vizsgált települések mindössze egyharmadára jellemző, hogy idegenforgalmi szempontból fontos beruházást hajtott végre az elmúlt években. Ezek elsősorban a szálláshely- és kerékpárút-fejlesztésre, illetve a természeti vonzerőkhöz kapcsolódó háttérinfrastruktúra-fejlesztésre koncentráltak. A polgármesterek értékelése alapján e beruházásoknak kimutatható hatása volt a település idegenforgalmára, amely elsősorban a növekvő vendégszámban mutatkozott meg.

Az önkormányzatok többsége azonban nem hajtott végre ilyen irányú fejlesztést, amelynek hátterében nem a szándék hiánya, sokkal inkább a forráshiány állt. Erre példaként említhető a sikertelen pályázatok mellett az is, hogy az elnyert pénzüsszeg a megvalósítás során már nem volt elegendő a megtervezett műszaki tartalom kivitelezésére. A megvalósult beruházások forrását elsősorban a Leader- és a DDOP-pályázatok jelentették.

A vizsgált települések vezetőinek többsége arról számolt be, hogy legalább egy jelentősebb rendezvény megvalósul egy naptári év folyamán. Azonban ezek között nemcsak az országos jelentőséggel bíró Ördögkatlan Fesztivál, az Európai Bordalfesztivál vagy a Villányi Vörösborfesztivál szerepel, hanem helyet kapnak a falunapok, a horgászversenyek, a kulturális találkozók, a lokális gasztroren-

dezenyek, továbbá bálók és majálisok is. Ezen rendezvények esetében legkisebb mértékben sem a pénzügyi siker dominál, hiszen jelentősebb fogyasztás nélküli önkormányzati, és nem profitorientált programokról van szó. Az igazsághoz persze hozzátartozik, hogy közvetetten generálnak bevételt, főként az idegenforgalmi és a helyi iparüzési adók révén. Az említett programok sokkal inkább szervezési sikerként könyvelhetők el, amelyek javítják mind az önkormányzat, mind pedig a partnerszervezetek lakossági és vendégkör általi megítélését.

A jelen idegenforgalmi jellegzetességeit értékelve meglepetésként hatott, hogy a polgármesterek – egy-két kivételtől eltekintve – nem ismernek olyan személyt a településen, aki valamely népi mesterséggel foglalkozna. Tovább árnyalja a helyzetet, hogy a kisebb települések mindössze egyharmadának van turizmusfejlesztési koncepciója. Ennek oka többnyire a pénzügyi források vagy a csekély idegenforgalmi jelentőség hiányában keresendő. Ahol van koncepció, ott hangsúlyosabban jelenik meg a fejlődőképesség, amely a helyi adottságokra, a természeti vonzerőkre, az erre épülő aktív turizmusra támaszkodik, igazodva a három város turisztikai mag-szerepköréhez.

A fejlődőképesség egyik fontos faktora lehet az önkormányzat kapcsolatrendszerének értékelése. Ennek alapján mind a kapcsolatok erősségét, mind a hatékonyságát tekintve, a lakossági és a környező településekkel folytatott kooperációk emelhetők ki. Ezzel szemben a szolgáltatói, illetve az egyesületi kapcsolatrendszereket a polgármesterek gyengének ítélik meg. A probléma gyökerét leginkább az érdektelenségben, a hagyományörzés háttérbe szorulásában, illetve a széleskörű összefogás hiányában látják.

A települések többsége nem térségi szemléletben gondolkodik, hanem a saját lehetőségeiket próbálják önállóan kiaknázni; a vertikális együttműködéseknek színtere is alig létezik. A gazdasági területen inkább a verseny dominál. A települések megpróbálják a vállalkozókat magukhoz csábítani. A nagyobb központok vállalkozói a hátrányos helyzetű perifériák irányába nem mutatnak érdeklődést, ugyanakkor a szakmai szervezetek a pályázati rendszernek megfelelően csak néhány fő tevékenységi területre fókuszálnak. Az együttműködések fejlesztésében a hatékony kommunikáció, a kompromisszumkészség, az összefogás jelentőségének hangsúlyozása és a helyi lakosok igényeinek figyelembevétele, de legalábbis a turisták és a helyiek igényei közötti egyensúlyteremtés, emelhető ki.

A vizsgált önkormányzatok többsége a közeljövőben főként uniós pályázatból tervez turisztikai fejlesztést. Ennek célja a szálláshelyek bővítésén és minőségi fejlesztésén túl a kirándulóhelyek, horgásztavak kiszolgáló infrastruktúrájának javítása, a faluház felújítása, közterületi wifi elérhetőségének biztosítása, illetve kerékpárút kiépítése. Azok az önkormányzatok, amelyek számára nem áll rendelkezésre elegendő forrás, a szolgáltatókat, vállalkozókat támogatná elképzelésük megvalósításában.

A szakmai szervezetek koncepciói a távolabb eső települések idegenforgalmi integrációjára

A menedzsmentrendszerben részt vevő egyesületek és szervezetek bevételi forrásai napjainkban jelentősen visszaestek azáltal, hogy az ötéves fenntartási időszak véget ért (önkormányzati támogatásban részesültek oly módon, hogy az idegenforgalmi adó 20%-át forgatták vissza). Így mára forrásként a pályázatok, illetve a tagdíjak maradtak meg. A szervezetrendszer átalakításának egyik szándéka a fenntarthatóság hosszú távú biztosítása, amellyel párhuzamosan a TDM-ek szakmai és forrásbevonási mozgástere szűkül, feladata az önkormányzattal való szorosabb partnerségben a koordinációra és az érdekképviselőre fókuszál.

A Harkányi Turisztikai Egyesület a szakmai kritériumok teljesítésén alapuló regisztráció révén különbözik a térség turisztikai együttműködésre épülő szervezeteitől. A nagyobb tagsági körrel (mintegy 60–70 tag) és szolgáltatói reprezentativitással rendelkező, komolyabb stratégiai és fejlesztési feladatokat ellátó szervezet a korábbi TDM-pályázatokon való részvétele, illetve az informatikai rendszerhez való hozzáférése révén számos előnyt élvezett. A kisebb, 20 fő körüli taglétszámmal bíró siklósi egyesület – bár felépítésében hasonló a TDM-ek szervezetéhez – TDM-címmel nem rendelkezik.

Ez utóbbi szervezethez a helyi szolgáltatók (cukrászdák, éttermek, panziók, hotelek, borászok, vár) jelentős hányada kapcsolódott, azonban mivel a tagok száma a toborzó munka ellenére is relatíve alacsony, bővülésük megállt, így a tagsági díjból befolyó összeg is minimális. Más szervezetekkel, a megyei önkormányzattal vagy a turisztikai ügynökséggel az önkormányzaton keresztül tartják a kapcsolatot. TDM-regisztráció, források és megfelelő számú szakképzett munkaerő hiányában az önálló szakmai tevékenység (stratégiák, programcsomagok, tematikus utak) lehetőségei is szűkebbek maradtak. Tevékenységük az ajándékosztáson, az információnyújtáson, a médiaszereplésen, utazási kiállításon való részvételen és a jegyértékesítésen túl az önkormányzat által finanszírozott rendezvények megszervezésére irányul.

Az együttműködés fontos eleme ugyanakkor a három város (Harkány, Siklós, Villány) egyesületeinek és önkormányzatainak közös médiamegjelenése (imázsfilmek, brosúra, honlap, szelfipontok), marketingtevékenysége, közlekedésfejlesztése, illetve közös arculatának kialakítása a „Vár, a bor, a víz” koncepcióra építve, kijelölve ezzel a kiemelt terméktípusokat is.

A területfejlesztés hatékony eszközei lehetnek továbbá az összehangolt rendezvények, programcsomagok szervezése, kínálata, valamint a turisztikai kártya bevezetése, amely a helyi szolgáltatások igénybevételénél akár több fő számára biztosít kedvezményeket. Legfontosabb marketingeszköznek az online felületet, a közösségi médiát tartják, de jelen vannak a rádióban és a televízióban is.

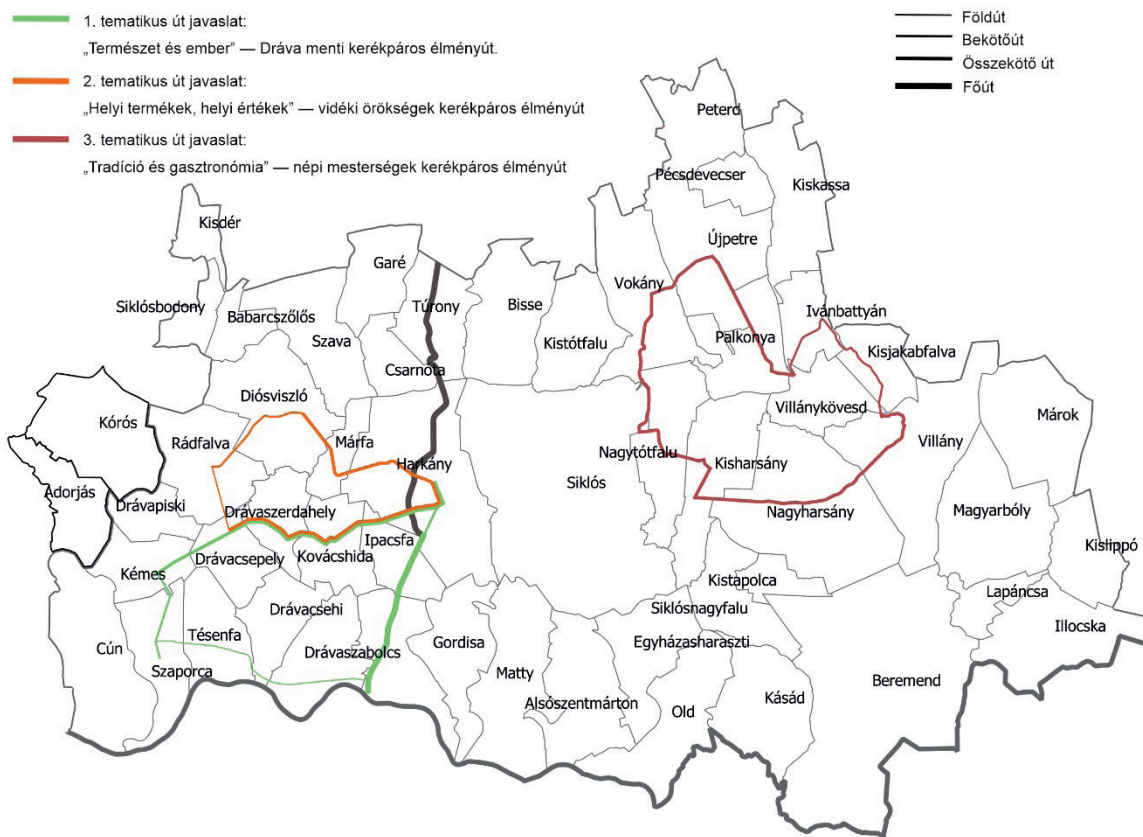
A nem központi, kisebb települések vérkeringésbe vonásának alapját a vizsgálat időpontjában az „Európa Gasztronómiai Régiója” cím megszerzésére irányuló pályázat adja. Az egyesület által „mozgósítandó” települések köre Villánykövesd mellett elsősorban Beremendre, Kásádra, Kisharsányra és Nagyharsányra fókuszál. Ezzel az európai elismeréssel lehetővé válna gasztronómiai és kulturális értékek, helyi termékek, illetve a természeti környezet közösségi összefogással történő bemutatása.

Javaslatok a vidéki turizmus fejlesztésére: tematikus útvonaltervek a Siklói járásban

Az empirikus tapasztalatok, mind a kérdőívekből, mind pedig az interjúkból levont következtetések azt mutatják, hogy a különböző programcsomagoknak, de különösképpen a tematikus utaknak komoly szerepe lehet a kevésbé frekvenciált kistelepülések turizmusának fejlesztésében. A szakmai szervezetek egy része számára, források és szakképzett munkaerő hiányában, ilyen utak megvalósítási lehetőségei szűkebbek, ugyanakkor a három város együttműködése révén a fejlesztés hatékony eszközeivé válhatnak. A térség településeinek szolgáltatói ugyanakkor még nagyobb hangsúlyt helyeznének az ilyen irányú fejlesztésekre. Ők is felismerték, hogy az egyes községek, bár önállóan nem, de összességében rendelkeznek olyan kulturális és gasztronómiai értékekkel, amelyekre a jövőben több település is felfűzhető. Elképzelésük lényege abban ragadható meg, hogy érdemes a hagyományos mesterségeket, illetve a helyi termékeket bemutató helyszíneket egy, kerékpárral bejárható túraútvonallal összekapcsolni. Ezt a koncepciót erősíti a vendégkör, illetve néhány, a térség kevésbé frekvenciált területén található település polgármesterének véleménye.

Az alább kidolgozott kerékpáros tematikus utak valójában tematikus túraútvonal-javaslatok, amelyek kiindulópontjának tervezésekor fontos szempont volt a vendégek térbeli koncentrációja mellett a térség legtöbb településének elérhetősége is. Az útvonaltervek kialakításakor figyelembe vettük a korábban elkészített vonzerőleltárt, illetve törekedtünk arra, hogy a kb. fél nap alatt kerékpárral kényelmesen bejárható, maximum 30–35 km-es távot ne haladjuk meg. Az utak kijelölésének további szempontja volt, hogy bevonjuk mind a Dráva menti ökoturisztikai értékekkel rendelkező, mind pedig az idegenforgalmi szempontból hátrányosabb helyzetű északnyugati településeket is. A térség három turisztikai központként azonosított városa közül csak kettő jelenik meg az útvonaljavaslatokban, ezt földrajzi elhelyezkedésük, illetve az útvonalak által érintett települések elérhetősége és tematikus összekapcsolásának lehetősége indokolja. A vonalvezetés szempontjai között kiemelt szerepet kapott, hogy a kerékpárosok elsősorban a kisforgalmú közutakat vagy a kiépített, esetleg a közeljövőben tervezett kerékpárutakat használják (7. ábra).

7. ábra: Javasolt tematikus utak vonalvezetése
Figure 7. Route of proposed thematic trips

Forrás: saját szerkesztés
Source: own editing

1. tematikus út javaslat: „Természet és ember” — Dráva menti kerékpáros élményút. (32 km). 8:00: Indulás Harkányból a Drávaszabolcs–Drávapalkonya–Drávacséhi–Tésenfő gazdag élővilágú partszakaszon. Harkány és Drávaszabolcs között kerékpárúton, majd a Dráva mentén Szaporcáig szilárd burkolatú árvízvédelmi töltésen. 11:00: Érkezés Szaporcára az Ős-Dráva Látogatóközpontba (előadás meghallgatása és a holtág megtekintése). 13:00: ebéd Kémesen az Ormánsági Halászsárdában. 15:00: indulás Kémesről kisforgalmú közúton a Drávacsépi–Drávaszerdahely–Kovácsida (református templom) útvonalon. 17:00: Érkezés Harkányba.
2. tematikus út javaslat: „Helyi termékek, helyi értékek” — vidéki örökségek kerékpáros élményút (32 km). 10:00: indulás Harkányból a Kovácsida (református templom), Drávaszerdahely–Drávacsépi útvonalon. 12:00: Ebéd Kémesen az Ormánsági Halászsárdában. 13:30: Indulás Kémesről. Az útvonal végig kisforgalmú közúton halad, azonban tervben van Adorjás és Harkány között kerékpárút kiépítése (Arató & Novothny, 2012). A Kémes Rádfalvával közvetlenül összekötő út nincs szilárd burkolattal ellátva. A visszaúton a program részét képezi Dióviszlón a helyi termelők és kézműves műhelyek meglátogatása. 16:30: Érkezés Harkányba..
3. tematikus út javaslat: „Tradíció és gasztronómia” — népi mesterségek kerékpáros élményút (35 km). 10:00: Indulás Villányból a Kisjakabfalva–Ivánbattyán (német tájház) útvonalon. 12:00: Ebéd Palkonyán a Palkonyha falusi lakáséteremben. 13:30: Indulás Palkonyáról az Újpetre–Vokány–

Nagytotfalú–Kisharsány–Nagyharsány útvonalon. Újpetrén a természetes anyagokból (Dráva menti fűz) használati tárgyakat készítő kosárfonó meglátogatása. Nagyharsányban megálló a szoborparknál. 17:00: Érkezés Villányba. Az út Villánytól Kisharsányig kifizetetlen közúton, Kisharsánytól Villányig kerékpárúton halad.

Természetesen nem szabad megfeledkezni a tervezett tematikus utak piacra viteléről és értékesítésük elősegítéséről sem. Ennek fázisai lehetnek az útvonalak digitalizálása, virtuális megjelenítése. A kiépített örökségi tematikus utak így akár mobileszközökkel az interneten is elérhetőek. A jövőben érdemes lesz továbbfejleszteni az útvonalterveket, és a három út közötti kapcsolat megteremtésével valódi, egyénileg is bejárható tematikus útvonalat kialakítani. A másik fontos elem a helyi termékek és értékek bemutatása és népszerűsítése. Ez a gasztronómiai értékek esetében minősítéssel történik, míg a termékek teljes körénél rövid videók segítségével, amelyek a termék-előállítás fázisait mutatják be.

KÖVETKEZTETÉSEK

A felmérés rámutatott arra, hogy a vizsgált térség kedvező adottságai ellenére romló tendenciák a minőségi turizmushoz szükséges infrastrukturális feltételek hiányára, illetve az információs rendszerek gyengeségeire vezethetők vissza. A kistelepülések idegenforgalmi integrációjára a térség keleti részén mutatkozik a legtöbb lehetőség. Ennek egyik fontos előfeltétele a helyi autentikus programok megvalósítása, illetve a nagyobb fesztiválokba való bekapcsolódás lehet. Ezt a folyamatot segítenék a helyi termelők alapanyagaira építő gasztronómiai műhelyek kialakítása, valamint a kerékpárutak meghosszabbítása. Ez utóbbi fizikai értelemben is összekapcsolja a vendégeket és a szolgáltatókat. A térség kisebb települései tehát rendelkeznek olyan kulturális és gasztronómiai értékekkel, amelyekre kerékpáros tematikus utakat lehet tervezni.

A fejletlenebb nyugati települések idegenforgalmára ugyanakkor rányomja bélyegét a programok és szálláshelyek hiánya. A jövőben azonban több település is felfűzhető lenne olyan kerékpáros túraútvonalra, amely a Dráva menti látnivalókat mutatja be. Sajnálatos, hogy a Drávától távolabb fekvő települések egy részében a műemlékek leromlott állapota, az ott élők kevésbé befogadó attitűdje, egyes esetekben az önkormányzatok érdektelensége, továbbá az együttműködések hiánya nehezíti a helyzetet. A szolgáltatók itt is úgy gondolják, hogy közösségi helyek létrehozását, valamint a műemlékek felújítását követően a hagyományos mesterségeket bemutató helyi termelőket fel lehetne fűzni egy kerékpárral bejárható túraútvonalra.

A vendégkör által igénybe vett szolgáltatások is kirajzolják a dolgozatban bemutatott területi kettősséget. A Villányban megszállók a szolgáltatásokat, amelyek a gasztronómiára, illetve a wellnessre fókuszálnak, döntően a szálláshely településén veszik igénybe. A térség többi településén éjszakázók igényei szélesebb skálán mozognak, illetve más települések szolgáltatásaira is kiterjednek. Ez az információ a tematikus utak tervezésénél, vonalvezetésénél releváns, és a járás nyugati területeire irányítja a figyelmet.

A vendégek térhasználatában a szálláshely településének földrajzi elhelyezkedése, illetve jellemző terméktípusa függvényében jelentős területi differenciák mutatkoztak.

A legkiterjedtebb térhasználattal éppen a fent említett nyugati településekben megszálló vendégek jellemezhetők. A másik végletet a Villányban megszálló vendégkör jelenti, akik térhasználatából szinte teljes mértékben kimaradnak a szálláshelyen kívüli kisebb települések. Ezért a jövőben fontos lehet ezen térségek szolgáltatási lehetőségeinek felkutatása, valamint ezeknek a vendégkörrel való megismertetése. Az idelátogatók a térség fejlesztésének két fontos irányát emelték ki, amely a fizikai (kerékpárutak, tömegközlekedés), illetve a humán infrastruktúrát (idegennyelv-ismeret) helyezi a középpontba.

A fejlődést hátráltató tényezők sorában a vendégekhez hasonlóan a polgármesterek is a kedvezőtlen fizikai és humán infrastruktúrát, valamint a hatékony marketinget, illetve a desztinációmenedzsment hiányát emelték ki. Az önkormányzatok többsége azonban forráshiány miatt a közelmúltban nem hajtott végre jelentősebb, ilyen irányú fejlesztést. A probléma hátterében ugyanakkor hangsúlyosan jelenik meg az érdektelenség, a hagyományörzés háttérbe szorulása és az összefogás hiánya. Különösen igaz ez a szolgáltatók és az önkormányzatok közötti kapcsolatokra. A települések többsége nem térségi szemléletben gondolkodik, a saját lehetőségeit próbálja kiaknázni. Ugyanakkor a gazdasági szférában is a verseny dominál. A települések megpróbálják a vállalkozókat magukhoz csábítani, míg a nagyobb központok gazdasági szereplői a hátrányos helyzetű térségek irányába nem mutatnak érdeklődést.

Ami a tanulmány elején felvetett kérdést illeti, az idegenforgalmilag frekventált gócpontok jelenleg nem tudják integrálni a térség községeit a gazdasági-idegenforgalmi vérkeringésbe. Bár a városok valamilyen szinten egymással együttműködnek, alapvetően minden desztináció a saját fejlődésére fókuszál. Az empirikus tapasztalatok tehát azt mutatják, hogy az „Európa Gasztronómiai Régiója” program következetes megvalósítása mellett a tematikus utaknak lehet kiemelkedő szerepe a kistérségek turizmusának fejlesztésében. Ennek lényege a hagyományos mesterségeket, illetve a helyi termékeket bemutató helyszínek összekapcsolása egy kerékpárral bejárható túraútvonallal. Ezen tematikus utak értékesítése is fontos, amelynek módja azok digitalizálása, virtuális megjelenítése lehet.

A fenti eredményekből kiindulva, a kutatás további irányait jelentheti a lakossági preferenciák felmérése, a települések élhetősége és azok turisztikai fejleszthetősége szempontjából. Újabb vizsgálati irányként jelölhető ki a Kisfaludy-pályázaton nyertes vidéki turizmusfejlesztési projektek monitoringja, illetve a 2020–2021-es pandémiából kiindulva, a vidéki turizmus válságállóságának vizsgálata, összefüggésben a járási térszerkezet átrendeződésével.

IRODALOMJEGYZÉK

- Aracsi, Z., Erdős, K., Gebauer, Gy., Gyimesi, G., Kneip, R., & Lóránd, B. (2006). *A Siklói Kistérség Területfejlesztési Programja*. http://roftk.ktk.pte.hu/pdfs/Siklosi_kisterseg.pdf
- Arató, Cs., & Novothny, I. (2012). *Kerékpárutak Baranyában* [Térkép]. Pécs: Baranya Megye Önkormányzati Hivatala.
- Aubert, A., & Szabó, G. (szerk.). (2005). *Pozíció és perspektívák Baranya turizmusában, Baranya megye turizmusfejlesztési programjának aktualizálása*. Pécs: Baranya Megyei Önkormányzat, Pécsi Tudományegyetem Turizmus Tanszék, 120 p.
- Čelan, T. J. (2014). A historical geographical analysis of the development of the Croatian-Hungarian border. *Modern Geográfia*, 9(4), 75–92.
- Čelan, T. J. (2021). Tourism as a Disconnecting Element of the EU Funded Hungary–Croatia Cross-border Co-operation. *Modern Geográfia*, 16(1), 23–35.
- Csapó, J. (2013). A turizmustervezés fenntartható aspektusainak vizsgálata Béda-Karapanca területén. *Modern Geográfia*, 8(4), 1–8.
- Dávid, L., Bujdosó, Z., & Patkós, Cs. (2003). A turizmus hatásai és jelentősége a területfejlesztésben. In Süli-Zakar I. (szerk.), *A terület- és településfejlesztés alapja*. (pp. 433-453). Pécs: Dialóg Campus Kiadó.
- Drotár, N., & Hanusz, Á. (2016). A falusi turizmus szerepe a vidékfejlesztésben. In Berghauer, S., Dnyisztrjanskij, M., Fodor, Gy., Gönczy, S., Izsák, T., Jakab, N., Molnár, J., Molnár, D. I., Papp, G., Sass, E. & Vince, T. (szerk.), *Társadalomföldrajzi kihívások és adekvát válaszlehetőségek a XXI. század Kelet-Közép-Európájában* (pp. 482–490). Nemzetközi Földrajzi Konferencia. Beregszász, Ukrajna: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- Duray, B. (2007). Fenntartható turizmus, felelős vidékfejlesztés. In Árpási, Z. & Gurzó, I. (szerk.), *Felelős Turizmus* (pp. 13–19). Békéscsaba: Szent István Egyetem Gazdasági, Agrár- és Egészségtudományi Kar.
- Guzmics, I. (1999). Falusi turizmus és területfejlesztés. *Falu Város Régió*, 6(1-2), 30–33.
- Hanusz, Á. (2008). Turisztikai programok, mint a vidékfejlesztés lehetséges eszközei Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. In Hanusz, Á. (szerk.), *A turizmus szerepe a kistérségek és régiók fejlődésében* (pp. 62–82). Nyíregyháza: Nyíregyháza Város és a Nyíregyházi Főiskola Természettudományi Főiskolai Kar Turizmus- és Földrajztudományi Intézete.
- Horváth, Z., Magyar-Papp J., & Pálfi, A. (2016). A turisztikai térhasználat és a desztináció menedzsment összefüggései. *Modern Geográfia*, 11(4), 1–14.
- Jenkei, L. (1996). A falusi turizmus helyzete Magyarországon. In Csapó, T., Szabó, G. (szerk.), *A falusi turizmus, mint a vidéki térségek megújításának egyik esélye* (pp. 97–100). Szombathely: Falusi Turizmus Országos Szövetsége, MTA Regionális Kutatások Központja. 176 p.
- Kóródi, M. (2006). *A vidéki turizmusfejlesztés összefüggései a magyarországi kistérségekben*. Doktori (PhD) értekezés, Gödöllő: Szent István Egyetem, 143 p.
- Kóródi, M., & Dudás, P. (2003). A rurális kistérségek turisztikai pozícióját meghatározó tényezők összefüggései. *Turizmus Bulletin*, 7(4), 32–38.

- Kovács, D. (2015). Falusi turizmus Magyarországon – kérdések és dilemmák. *Területi Statisztika*, 55(6), 592–613.
- Kovács, D. (2016). New Phenomena of Rural Tourism in Hungary. *The Central European Journal of Regional Development and Tourism*, 8(1), 39–60.
- Marton, G., Raffay, Z., Prisztóka, Gy., Raffay, Á., & Kiss, R. (2016). A Dráva-mente, mint határmenti, periférikus tér turizmusfejlesztésének problémái. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 1(2), 34–48.
- Michalkó, G. (2003). A fenntartható fejlődés **ökoturisztikai** aspektusai Magyarországon. *Turizmus Bulletin*, 7(4), 13–21.
- Somogyi, B. (2015). A vasút turisztikai integrációjának értékelése a borturizmus példáján, különös tekintettel a Villány–Siklósi Borvidékre. *Modern Geográfia*, 10(4), 39–52.
- Szabó, G. (1993). Új irányok a vidéki turizmus fejlesztésében. In Kovács, T. (szerk.), *Kiút a válságból. II. Falukonferencia* (pp. 206–211). Pécs: MTA RKK.
- Szabó, G. (1996). A falusi turizmus, mint a vidéki térségek megújításának egyik esélye. In Csapó, T., Szabó, G. (szerk.), *A falusi turizmus, mint a vidéki térségek megújításának egyik esélye* (pp. 173–176). Szombathely: Falusi Turizmus Országos Szövetsége, MTA Regionális Kutatások Központja. 176 p.
- Szabó, G. (1996). Tematikus kínálatok a vidéki turizmus fejlesztésében. In Csapó, T., Szabó, G. (szerk.), *A falusi turizmus, mint a vidéki térségek megújításának egyik esélye* (pp. 136–151). Szombathely: Falusi Turizmus Országos Szövetsége, MTA Regionális Kutatások Központja. 176 p.
- Szabó, G. (2008). Tematikus utak és termékmárkák a vidéki turizmus fejlesztésében. In Hanusz, Á. (szerk.), *A turizmus szerepe a kistérségek és régiók fejlődésében* (pp.133–162). Nyíregyháza: Nyíregyháza Város és a Nyíregyházi Főiskola Természettudományi Főiskolai Kar Turizmus- és Földrajztudományi Intézete.
- Varga-Nagy, A. (2007). A turizmus helyzete a vidéki területeken. In Árpási, Z. & Gurzó, I. (szerk.), *Felelős Turizmus* (pp. 133–140). Békéscsaba: Szent István Egyetem Gazdasági, Agrár- és Egészségtudományi Kar.

Egyéb források

- BFH Európa Projektfejlesztő és Tanácsadó Kft. (2016). *Harkány Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája*. <http://varos.harkany.hu/letoltes/dokumentum/1921>
- Eco-Cortex. (2009). *Integrált Városfejlesztési Stratégia, Villány*. <http://www.villany.hu/dokumentum/IVS.pdf>
- Magyarország Kormánya. (2014). *Magyarország – Vidékfejlesztési Program, 2014–2020*. http://ivsz.hu/wp-content/uploads/2015/07/Programme_Commission-Decision_2014HU06RDNP001_1_1_hu.pdf
- Magyarország Kormánya. (2013). *Nemzeti Fejlesztés 2030 – Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció*. http://www.terport.hu/webfm_send/4616

- Magyarország Kormánya (2020). 429/2020.(IX. 14.) számú kormányrendelet a turisztikai térségek meghatározásáról. <http://www.kozlonyok.hu/nkonline/index.php?menuindex=200&pageindex=-kozlart&ev=2020&szam=205>
- Magyar Turisztikai Ügynökség. (2017). *Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2030* https://www.kormany.hu/download/8/19/31000/mtu_kiadvany_EPUB_297x210mm%20-%20preview.pdf
- Magyar Turisztikai Ügynökség. (2020). 11 turisztikai térség: térkép és településlista. <https://mtu.gov.hu/cikkek/11-turisztikai-terseg-terkep-es-telepuleslista-1918>
- Ős-Dráva Látogatóközpont. (2021). <http://odlk.hu/latogatoinfo/>
- Terra Stúdió Kft. (2015). *Siklós Integrált Településfejlesztési Stratégia, I. kötet: Megalapozó vizsgálat.* <http://www.siklos.hu/its-megalapozo-siklos.pdf>
- Terra Stúdió Kft. (2015). *Siklós Integrált Településfejlesztési Stratégia, II. kötet: Integrált Településfejlesztési Stratégia.* <http://www.siklos.hu/its-strategia-siklos.pdf>

*Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licen-
ce-feltételeinek megfelelően felhasználható. (CC BY-NC-ND 4.0)*

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

*This open access article may be used under the international license terms of Creative Commons
Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)*

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

